

בעניין גדר חיוב תלמוד תורה אביחי ביגל

- א. הקדמה
- ב. המקור של מצוות תלמוד תורה בכתובים
 - שיטת הרמב"ם
 - שיטת רש"י והר"ן
- ג. סתירה בדברי הרמב"ם
- ד. שאלות העולות מהאמור הנ"ל
- ה. גדר תלמוד תורה עפ"י הגמ' במנחות
- ו. דעת השו"ע
- ז. דרכים נוספות להבנת השו"ע
- ח. שיטות האחרונים
- ט. בירור גדר המצווה מצדה הרעיוני
- י. סיכום

הערה חשובה: המאמר אינו אלא הצעת דברים בנושא שוודאי איני כדאי כלל לתת את דעתי עליו, ע"כ מודעת בזאת שאין בכוונתי לפסוק הלכה, וודאי שלא הלכה למעשה בדברים לקמן, וכמעט שאין צורך להזכיר שאם מסקנות המאמר יעמדו בסתירה אל מול דברי גדולי הפוסקים, דבריי בטלים ומבוטלים אל מול דבריהם. ואם תינתן לי הזכות להעמיד מעט מדברי רבותינו ז"ל על מכונם בצורה מסודרת וערוכה, והיה זה שכרי.

הקדמה

דבר פשוט, ידוע ומוסכם, שבתוך כללן של המצוות מצוות תלמוד תורה הנה בעלת ערך מיוחד. חז"ל מאירים את עינינו בדבר מעמדה יוצא הדופן של מצוות לימוד התורה במספר רב של מקומות¹, כך שניתן לראות מכל מאמר מדבריהם פן אחר בהתייחסות אל חשיבותה של המצווה, ונראה שאין הגדרה יותר ברורה מדבריו של רבנו הגדול הרמב"ם בהלכות ת"ת:² "אין לך מצווה בכל המצוות שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה, אלא תלמוד- תורה כנגד כל המצוות". בנוסף לכך, מצוות- תלמוד תורה תופסת חלק נכבד מאורח חייו של האדם מישראל – דבר זה מתבטא בזמן שכל יהודי משקיע במהלך היום ללימוד, ובכוחות הגוף, הנפש והדעת, המופנים בחלק ניכר מהיום על מנת להוסיף עוד בלימודה של תורתנו הקדושה.

¹ משנה פאה א', א' - "תלמוד תורה כנגד כולם", ובמגילה ט"ז: "גדול תלמוד תורה מהצלת נפשות", ושם "גדול ת"ת יותר מבניין בהמ"ק" ובהמשך "גדול ת"ת מכיבוד הורים" וסוטה ד': "גדול תלמיד חכם ממזר מכהן גדול עם הארץ", ופסחים ס"ח- "אין העולם מתקיים אלא בזכות התורה" וכן עיין במו"ק דף ט': ובערובין דף ס"ג, ובנפש החיים שער ד' מפרק י' עד סוף השער המביא דברי חז"ל בדבר מעלת עצם העמדת התורה בעמ"י וזכותם המיוחדת של עמלי התורה.

² פרק ג' הלכה א'

עם זאת נראה שכדבריו של הרמח"ל³, לפעמים דווקא במקרים שחשיבותו של הנושא ידועה, הבנת תוכן הנושא ופרטיו לוקה בחסר.

בהתייחסותנו לכל מצווה יודעים אנו, שהעניין הראשוני שאותו עלינו לברר, הוא גדר המצווה - כלומר שיעור חיובה, זמנה, אופן קיומה, האנשים שעליהם חלה המצווה, הפתרונות השונים למקרה שלדיעבד, התנגשויות המצווה עם מצוות אחרות - וההשלכות השונות, וכדו'. אם נתבונן על השאלות במבט שטחי, יכולים אנו לחשוב שהתשובות לשאלות אלה הן פשוטות. בזכרונו יעלו אמרות מפורסמות שונות, (שהן לפעמים סותרות או חסרות משמעות עבורנו לקוצר השגתנו) המדברות אודות הנושאים הנ"ל, ואנו עלולים לחשוב שאכן מצאנו את מבוקשנו. אבל, אם נתבונן במבט מעט יותר מעמיק, נבחין כי השאלות כלל אינן פשוטות, קל וחומר לא התשובות, וכשנעמיק עוד בעניין ונראה את ההתייחסויות השונות של רבותינו הקדושים, נבין כי הדברים מצריכים עיון גדול.

אין ברצוני וביכולתי לברר את הנושא הנידון בכל גודל היקפו, וודאי שלא לענות על כל השאלות לפרטיהן. ברצוני להעלות מספר שאלות יסוד שיהוו מבוא ומפתח להרחבה בבירור גדר מצוות תלמוד תורה.

השאלות הנידונות הן שאלות הנוגעות להנהגות היום-יום של כל אדם בישראל, והתשובות עליהן הן כאלה הגורמות לכל הליכות החיים לקבל צביון חדש.

המקור של מצוות לימוד תורה בכתובים

ערב ובוקר בכל יום תמיד, מזכירים אנו בקוראנו את פרשת ק"ש בין יתר הנושאים המוזכרים בה, גם את החיוב בעסק התורה – הפסוקים הם לכאורה מפורשים וברורים לכל בר בי רב: "ושננתם לבניך ודיברת בהם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך בשכבך ובקומך"⁴, ששמע שמדברים בעסק התורה, אעפ"כ נראה שחז"ל⁵ הבינו שהפסוקים האלה מדברים אודות החובה לקרוא ק"ש באופנים השונים⁶, ואת החובה ללימוד תורה למדו בדרך אחרת לגמרי, והיא הפסוק המוזכר בפרשה השנייה של ק"ש - וכך מובא בגמ'⁷: "האב חייב ללמד את בנו תורה, מנלן? דכתיב ולמדתם אותם את בניכם והיכא דלא אגמריה אבוה(במקרה שלא

³ בהקדמתו למסילת ישרים

⁴ דברים ו', ז'

⁵ עיין ברכות, דף י' ע"ב.

⁶ ונראה גם כן כך, אם מייחסים את הפסוק לפסוק שלפניו: "והיו הדברים האלה(פרשת ק"ש) אשר אנוכי מצוה היום..". כפי שאכן לומדת הגמ' שם בדף י"ג:

⁷ קידושין, כ"ט ע"ב.

לימדו אביו) מחייב איהו למיגמר נפשיה(חייב הוא ללמד עצמו) דכתיב "ולמדתם" שואלת הגמ' "איהי מנלן דלא מחייבא(מנין שאין האשה מצווה ללמד את בנה) דכתיב "ולמדתם ולמדתם"⁸ - כל שמצווה ללמוד מצווה ללמד וכל שאינו מצווה ללמוד אינו מצווה ללמד", מקשה הגמ' "ואיהי מנלן דלא מחייבא למילף נפשיה(ומנין שהיא לא מחויבת ללמד את עצמה) דכתיב "ולמדתם ולמדתם" כל שאחרים מצווין ללמדו מצווה ללמד את עצמו וכל שאין אחרים מצווים ללמדו אין מצווה ללמד את עצמו".

שיטת הרמב"ם

וכעין דברי הגמ' האלה פסק הרמב"ם להלכה⁹, ובהמשך¹⁰ הוסיף על דבריו "מי שלא לימדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר "ולמדתם אותם ושמתם לעשותם"¹¹. ונראה שלדעת הרמב"ם, מדברי הגמ' הנ"ל לא ברור לגמרי החיוב על האדם עצמו ללמד את עצמו, כי הרי משמע שחלות החיוב על האדם ללמד עצמו תורה (בצעירותו) מתחילה רק כשאביו לא מלמדו תורה(כדברי הגמ': "והיכא לא אגמריא אבה מחייב איהו למיגמר נפשיה"), ועפ"י המשך דברי הגמ' – "עד היכן חייב אביו ללמדו תורה" (וברמב"ם בהמשך¹²), יש לחלק שהרמב"ם מדבר בהלכה ג' על החובה של האבא ללמד את בנו תורה רק בהיותו קטן, אבל אח"כ החובה עוברת על האדם ללמד עצמו. כלומר – שבעצם המצווה של האב ללמד את בנו היא מצווה שמדברת על פרק זמן מסוים בלבד, שהוא כל עוד הילד צעיר וזקוק לאביו שילמדו, אבל אחרי שהילד מתבגר, וממילא יש ביכולתו כבר ללמוד באופן עצמאי, אביו פטור מללמדו, והוא חייב ללמד את עצמו תורה.

ועדיין יש לעיין, שאף על פי שיש לחלק בין החובה של האב ללמד את בנו כשאין ביכולת בנו ללמד עצמו, לבין הזמן שהבן מסוגל ללמוד בעצמו, מכל מקום עדיין נראה מהמשך הדברים שגם כשהילד מתבגר, ברוב המקרים אין שייך לאמר שאביו נפטר מללמד את בנו, כי קיים תנאי נוסף בגדר החיוב של האב ללמד את בנו תורה, שהוא החיוב ללמד את בנו מקרא, משנה, תלמוד הלכות ואגדות(כמובא בהמשך הגמ'), וניתן להעריך שנצרך די הרבה זמן ע"מ להספיק את כל הנושאים הנ"ל, ורק כשילמדו את כל הדברים הנ"ל, נפטר האב ממצוות לימוד תורה לבנו. וכל זמן שלא סיים לימודים אלו, כשימשיך האדם ללמד את עצמו, זה יהיה באופן של בדיעבד, שהרי מלכתחילה היה ראוי שאביו ילמדו.

⁸ רש"י מסביר שהמילה ולמדתם אינה קשורה לפרשת ק"ש, אלא היא שייכת לפסוק "ולמדתם אותם ושמתם לעשותם"(דברים ה)

⁹ בפרק א' הלכה א' מהלכות תלמוד תורה

¹⁰ בהלכה ג'

¹¹ וכן פסק הטור (סימן רמה'ב), והשו"ע (בסימן רמה'א) העתיק דברי הטור

¹² בהלכה ז'

ועל כן, כתב הרמב"ם בהמשך¹³ מקור אחר לגמרי למצווה - "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כוחו, אפילו היה עני מחזר על הפתחים, ואפילו בעל אישה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה שנאמר: והגית בו יומם ולילה"¹⁴.

ובין יתר המחוייבים בהלכה זו מוזכר גם כן נער, והרמב"ם כותב במפורש בסופה של ההלכה שהוא מחוייב מהפסוק "והגית בו יומם ולילה". משמע, שמעבר לחיוב של הנער לתלמוד את התורה שאביו היה צריך ללמדו בעצמו, יש חיוב עצמי נוסף על האדם עצמו לקבוע עתים לתורה ביום ובלילה מהפסוק: "והגית בו" וכו'. (ולא נראה שיש לחלק בין קטן לנער שהרי כפי שהבאנו לעיל, תקופת האדם בהיותו קטן אינה נקבעת עפ"י גיל וכדו', אלא עפ"י כמות לימודים הצריכה להלמד.

מהאמור לעיל נראה, שדעתו של הרמב"ם שמצוות תלמוד תורה נלמדת משני מקורות שונים, האחד החיוב של אביו ללמדו ומתוך כך החיוב של האדם ללמד עצמו. והמקור השני המדבר על החובה של כל יהודי לקבוע עתים לתורה, שבפשוט הדברים נראה שמבוסס על הפסוק "והגית בו.."

שיטת רש"י והר"ן

בהמשך הגמ' בקידושין¹⁵ מובאת מימרא שמקורה מ"הספרי"¹⁶ הדורשת את הפסוק "ושננתם לבניך" - "תנו רבנן ושננתם לבניך שיהיו דברי תורה מחודדים בפ"ך שאם ישאלך אדם בר אל תגמגם אלא אמור לו מיד שנאמר - אמור לחכמה אחותי את וגו' ואומר קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח ליבך ואומר כחיצים ביד גיבור וכו'....."¹⁷ רש"י במקום מסביר - "חזור עליהם ובדוק לעומקם שאם ישאלך אדם לא תצטרך לגמגם אלא שתוכל לאמר מיד".

מדבריו של רש"י ניתן ללמוד, שהמצווה היא לא רק עסק התורה, אלא גם היכולת להעמיד את לימודו במידה כזו, שאם ישאל הלומד דבר מלימודו, יענה במקום ללא צורך במחשבות מיותרות.

¹³ בהלכה ח'

¹⁴ ואעפ"י שפסוק זה הוא מדברי קבלה, עיין באחרונים המיישבים.

¹⁵ קידושין ל', ע"א.

¹⁶ פרשת ואתחנן

¹⁷ ד"ה "מחודדים בפ"ך"

וכן, משמע מדברי רש"י על הגמרא¹⁸: "עיקר קיבול שכר הבריות הרצים לשמוע דרשה מפי החכם היא שכר המרוצה, שהרי רובם אינם מבינים להעמיד גירסה ולומר שמועה מפי רבן לאחר זמן שיקבלו שכר לימוד".

זאת אומרת – שהמצווה של לימוד התורה מתקיימת רק בהיות האדם לומד, באופן כזה שיצליח להעמיד גרסתו ("שתהיה מחודדת בפיו") לאחר זמן. (ודאי שגם רש"י לומד מהפסוק "והגית בו יומם ולילה" ומלימוד הגמ' בקידושין, רק שמוסיף דברים אלה ע"מ לברר את גדרה של המצווה).

ונראה לעת עתה להעמיד את שתי הדעות הנ"ל(רש"י על קידושין והרמב"ם בהל' ת"ת) כחלוקות, שהרי לפי דבריו של הרמב"ם משמע, שמצוות לימוד תורה עניינה הוא החובה על עצם קביעת העתים ביום ובלילה בלבד, כלומר, שאין חיוב ללמוד תורה באופן רציף ואין גדר ושיעור קבוע ללימוד התורה, אלא כל אדם מגדיר לעצמו את הזמן המתאים לו ללימוד, והתנאי היחיד שקובע הרמב"ם הוא שקביעת העת לעסק התורה תהיה דווקא מחולקת לאחת ביום ואחת בלילה.

לעומת זאת, רש"י רואה את עצם לימוד התורה כחיוב לעסוק בתורה, ועם זאת לדאוג תמיד שדברי התורה יישארו בלב האדם בצורה כזו שיהיו מחודדים בפיו – וממילא האופן היחיד לעשות זאת זה ע"י העסק התמידי בתורה בכל רגע פנוי, שהרי כשמתפנה מעסקיו כבר יכול לאחוז בתורה ולהוסיף לחזור עליה עוד ועוד ע"מ שתהיה יותר משוננת בפיו – ולדבר זה אין שיעור, שהרי מי יכול להעיד שמשנתו כולה סדורה עליו במידה כזו, שאם ישאלהו אדם לא יגמגם, אלא יאמר לו מיד.

וכן נראה, שסובר הר"ן כשיטת רש"י מדבריו¹⁹: "הא קמ"ל דכיוון שאי בעי פטר נפשיה וכו' – מסתברא לי דלאו דווקא בהכי מיפטר, שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יומם ולילה כפי כוחו, ואמרינן בפ"ק דקידושין – ת"ר ושננתם שיהיה דברי תורה מחודדים בפיו, שאם ישאלך אדם דבר שלא תגמגם ותאמר לו וכו'. וק"ש שחרית וערבית לא סגי להכי.."

וכן משמע בפשטות מהגמ'²⁰ – "כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, עליו נאמר דבר ה' בזה".

¹⁸ בברכות, ו' ע"ב. ד"ה "אגרא דפרקא ריהטא"

¹⁹ בנדרים, ח' ע"א.

²⁰ סנהדרין, צ"ט ע"א. בשיטה זו מחזיקים גם רבנו יונה שכותב בשערי תשובה(ג' קכ"א, קנ"ג) "שהמבטל תורה אפילו לרגע אחד חייב כרת" (כנראה המקור לדבריו הוא הגמ' בסנהדרין צ"ט או אולי המשנה בפרקי אבות (פרק א', י"ג) "ודלא יליף קטלא חייב"), רבי חיים ויטאל (בשערי קדושה ב', ח')
ובחגיגה ה': שלושה הקב"ה בוכה עליהם בכל יום.. ועל זה שיכול לעסוק בתורה ואינו עוסק, ובברכות ה': "כל שיכול לעסוק בתורה ואינו עוסק הקב"ה מביא עליו יסורים מכוערים ועוברים אותו"

היוצא מכל האמור, שרש"י והר"נ הכריעו שעל אף המקורות שעליהם נסמך הרמב"ם לחיוב בתלמוד תורה, ישנו מקור נוסף המחייב על עסק התורה התדיר, והוא הפסוק "ושננתם לבניך..". ועל כן נראה שהדבר נתון במחלוקת ראשונים.

סתירה בדברי הרמב"ם

וקשה על האמור לעיל בדברי הרמב"ם, שהרי בהמשך כתב הרמב"ם²¹ - "וכן כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, או שקרא ושנה ופירש להבלי העולם והניח תלמודו וזנחו, זה בכלל דבר ה' בזה" ודבריו אלו סותרים את דבריו שהביא קודם²² שהחובה היא לעצם קביעת העתים בלבד.

נעשו מספר נסיונות ליישב (מעט בדוחק) קושי זה:

1) שהרמב"ם (בפרק ג') מדבר על אדם שזנח את תורתו לגמרי, ואילו הרמב"ם מתכוון באומרו "כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק" שהרי משפט קודם לכן אומר הרמב"ם "כי דבר ה' בזה, זה שלא השגיח על דברי תורה כל עיקר." - (מהלשון כל עיקר משמע שעזב לימודו לגמרי), אבל אדם אחר שרק לא עוסק בתורה כפי כוחו, אלא קובע עיתים לתורתו, עליו לא נאמר "דבר ה' בזה".

2) שהרמב"ם בהלכה זו כלל לא מדבר על אדם רגיל, אלא על אדם מעלה מיוחד במינו, וכדבריו²³: "מי שנשאו ליבו לקיים מצווה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר התורה, לא יסיח דעתו לדברים אחרים, ולא ישים על ליבו שיקנה התורה עם העושר והכבוד כאחד, כך היא דרכה של תורה - פת במלח תאכל מים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה...." ובהמשך - "שמא תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא, עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור ואקרא, אם תעלה מחשבה זו על ליבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם" וברור שכל דברים אלו לא נאמרו לכל אדם אלא על יחידים שמוסרים נפשם על תורת ה' ובהתאם למדרגתם, כשעוזבים את תורתם כשיכולים לעסוק בה עליהם נאמר "דבר ה' בזה"²⁴

²¹ בהלכות ת"ת ג', י"ג.

²² בהלכה ז', א'.

²³ בפרק ג' הלכה ו', וכן בהלכה י"ב שם - "אין דברי תורה מתקיימים וכו'..."

²⁴ ולכאורה ניתן לשאול על הסבר זה, וכי מאחר שעמלים בתורה יותר מהאופן הרגיל יענשו בעוזבם את לימודה? ובהמשך המאמר תנתן התשובה לשאלה זו בע"ה

3) המאירי כותב על הגמ'²⁵ "כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק עליו נאמר דבר ה' בזה" – "דרך הערה אמרו" – כלומר חז"ל רצו להדגיש את החובה לעסוק בתורה במסירות נפש, והשתמשו בלשון גוזמא – אבל אין הכוונה שניתן לגזור מתוך דבריהם משמעויות הלכתיות, וכך גם דברי הרמב"ם (שהובאו בסוף פרק ג', ומדנקט בלשונה של הגמ') נאמרו ברוח זו, וכדרכו בקודש לסיים פרקים בדברי הגדה.

שאלות העולות מהאמור הנ"ל

מכל מקום ע"פ דבריהם של רש"י והר"ן וכן לפי פשט דברי הרמב"ם²⁶, שהביאו דבריו הטור והשו"ע²⁷, והוסיף הרמ"א²⁸ "ואסור לדבר בשיחת חולין" – וכאן חייב להסביר בכוונת דבריו שהבין את לשון הרמב"ם שהובאה בשו"ע כפשוטה, כלומר: שבאמת כל שאפשר לו לעסוק ואינו עוסק עליו נאמר דבר ה' בזה, והרמ"א מוסיף את המסקנה המתבקשת מתוך הדברים – שאסור לדבר בשיחת חולין ומשמע שלדבריו הרמב"ם אכן סובר גם כן שחייב בכל רגע פנוי לעסוק בדברי תורה, וע"פ זה נצטרך להסביר את דברי הרמב"ם שכל איש חייב לקבוע לו עת ביום ובליילה – שהם מדברים שבעקבות צורכי פרנסתו מסתפק רק בקביעת עיתים לתורה, אבל בשאר הזמן שאין עוסק בפרנסה וכדו' לצורכו, ודאי שחל החיוב לעסוק בתורה תמיד,

ומהדברים הנ"ל מתעוררות מספר שאלות קשות:

1) כולי עלמא לא פליגי שכעוסק אדם בתורה ונקרית לפניו מצוה, יכול (ולפעמים אף מחוייב) לעזוב את לימודו כמו שכותב הרמב"ם²⁹ ונפסק בשו"ע³⁰ בתוך דברים אלו ודאי שכלולים גם הדברים המוגדרים כהכשר מצווה – כלומר עיסוק בדברים שייצרו אפשרות לקיום עתידי של מצווה, כמו אכילה ושתייה, שינה, טיול בשעת הצורך על מנת לחדש כוחות, שיחה שמועילה בדרך כלשהי למצבו הנפשי וכדו' – כולם דברים שאין להם ערך מצוותי, אבל ניתן להגדירם כ- "היוצא מן הטהור טהור"

אבל מה יהיה הדין במקרה שאדם אינו הולך להתעסק במצווה וגם לא בהכשר מצווה אלא חפץ ללכת ולעסוק בעניניו הפרטיים בדברי הרשות – כמו לדוגמא לעסוק בספורט יותר מכפי צרכו הבריאותי, או לשוחח סתם דברים בטלים לחלוטין שאינם מביאים אותו לשום מקום

²⁵ בסנהדרין צט, ע"ב

²⁶ בפרק ג' הלכה יג'

²⁷ ביו"ד סימן רמז' סעיף כה'

²⁸ שם בסימן כה'

²⁹ בהלכות ת"ת פרק ג' הלכה ד'

³⁰ סימן רמז' יח'.

ובאמת אינו צריך להם, לקרוא ספרי חול – כאלה שאין בהם שום תועלת לימודית, נפשית או כלכלית וכדו' בדורינו כל הדברים הללו נכללים תחת הכותרת תרבות פנאי..

האם יהיה מותר להתעסק בהם, או שנאמר כדברי הר"ן שברגע שהאדם אינו עוסק בדברי הרשות לצורך גופו או נפשו ממילא חלה עליו החובה לעסוק בתורה "כפי כוחו" ואין הוא רשאי להבטל ממנה?!

2)שאלה נוספת הצריכה ביאור היא – לגבי עסק האדם למחייתו. אם נאמר שיש חובה להקדיש כל רגע פנוי ללימוד התורה, אזי מוכרחים אנו לאמר שגם להתעסקות האדם לפרנסתו נצטרך לקבוע גדרים ברורים ומוגבלים, שהרי מתוך זה שהתורה דורשת מהאדם לעסוק בתורה "כפי כוחו", מובן שההיתר לעסוק במסחר על מנת להתפרנס הוא בשביל לחיות כפי צרכנו האלמנטרי, אבל לא בשביל לחיות בחיי מותרות, ו-ודאי שאת הזמן שמשקיע בעבודה לשם צבירת עוד ממון – (העודף על צרכו האמיתי),ראוי שישקיע בתורה. וכלשונם של חז"ל: "עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי"

3)גם אם נאמר שאכן באמת כך הם פני הדברים – מי יוכל לקבוע שיעור וקיצבה – כמה הם בדיוק צרכי האדם לפרנסתו, תרבותו, בריאות נפשו וכדו' – ומה הגבול שממנו כבר ניתן להגדיר את ההתעסקויות כתרבות פנאי וביטול תורה?! והאם המחשבה על החובה הזו לא תכניס את האדם לאיזה מתח מיותר שמא מבטל תורה כל רגע, ומחשבות אלו יפריעו לתיפקודו?!

4)ואולי השאלה הכי גדולה, – הרי ניתן לראות בחוש שאין ביכולת רוב אנשי העולם לחיות במדרגה כזו של לימוד תורה כפי כוחם ולנצל כל רגע פנוי לעסק התורה, וכי יעלה על דעתנו שהתורה תצוונו דבר שהוא מעבר להשגתנו? הרי אין נותנים לאדם ניסיון, אלא אם כן הוא יכול לעמוד בו.. והקב"ה לא בטרוניה עם בריותיו..

גדר לימוד תורה עפ"י הגמרא במנחות

ונראה, ששתי הדעות של הרמב"ם(כפי שהבינו אותן חלק מהאחרונים)שהמצווה היא קביעת עתים, וזו של רש"י וסיעתו הסוברים שאין אתה רשאי להיבטל ממנה אפילו לרגע אחד אם לא לצורך, מבוססות על מחלוקת המובאת בגמ'³¹:

³¹ במנחות דף צ"ט:

אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי: אפי' לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים לא ימוש, ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ. שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה, צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית. ופליגא דר' שמואל בר נחמני, דאמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן: פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה אלא ברכה, ראה הקב"ה את יהושע שדברי תורה חביבים עליו ביותר, שנאמר: ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל, אמר לו הקדוש ברוך הוא: יהושע, כל כך חביבין עליך דברי תורה? לא ימוש ספר התורה הזה מפיך. תנא דבי ר' ישמעאל: דברי תורה לא יהו עליך חובה, ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן.

אם נעייין בגמרא זו נראה, שיש בה שלוש דעות, שהן בעצם שתיים, לגבי החיוב בעסק התורה.

1) ר' יוחנן משום רשב"י – מספיק לקבוע זמן לתורה ביום ובלילה, וע"י כך יוצאים ידי חובה של מצוות תלמוד תורה.

לגבי ההוראה לרבים של גדר זה נחלקו ר' יוחנן ורבא:

ר' יוחנן סבר שאין לפרסם קולא זו, שהרי עמי הארצות עלולים לנצל זה וליצור מציאות לא אידאלית של ניצול ההלכה, כדברי רש"י – "שלא יאמר בקריאת שמע סגי, ולא ירגיל בניו לתלמוד תורה".

ורבא סבר שיש לאומרו בפני עמי הארצות, וניתן להסביר את טעמו בשלוש דרכים:

א) כדברי רש"י – כשיראו עמי הארצות את גודל שכר לימוד תורה אפילו לזמן קצר כמו ק"ש, יעשו קל וחומר לגבי מי שעוסק בתורה כל היום כמה שכרו מרובה.

ב) ניתן לאמר שיש לפרסם דבר זה בפני עמי הארצות ע"מ שלא יתייאשו מכך שלא יכולים לקיים מצוות לימוד תורה ויעזבוה, ואם ידעו שגם בק"ש אפשר לקיים מצוות לימוד תורה, אז יידעו שמצווה זו מתקיימת אפילו באופן מזערי כזה, וממילא יוסיפו כמה שיותר ללמוד ביודעם שהם מקיימים מצווה זו כפי לימודם מי מעט ומי הרבה.

ג) שיש לאמר להם שאפשר לצאת ידי חובה גם בק"ש ערבית ושחרית ע"מ שיכוונו לצאת ידי חובה בקוראם ק"ש, גם על מצוות ק"ש וגם על מצוות לימוד תורה(הסבר זה מתאים רק למאן דאמר "מצוות צריכות כוונה")

2) דעה שנייה – יש חיוב לתלמוד תורה כל רגע פנוי, וזה נלמד מדבריו של ר' ישמעאל לבן אחותו, ואין שום זמן שבו אפשר להניח את התורה גם אחרי שלמדנו את כולה. (כמו שמסביר רש"י³²) – "דבר שלא יהא בעולם"

3) דעה שלישית – לא ניתן כלל לתלמוד מהפסוק הזה על חיוב לימוד התורה שהרי נאמר ליהושע באופן אישי. ומדעה זו לא ניתן לדעת אם אכן אין חובה לתלמוד אלא ביום ובלילה, או שיש חובה לתלמוד בכל עת, ורק נלמדת ממקור אחר. מכל מקום, הדעה הזאת מצטרפת לאחת משתי הדעות הקודמות, כי לא ברור מדבריה מה כן המקור ללימוד תורה.

וכן נראה ממקומות אחרים שנחלקו בדבר, כדעות הנ"ל. הגמרא³³ אומרת: "אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין, אומרים לו נשאת ונתת באמונה, קבעת עיתים לתורה וכו'..." משמע שהחובה היא קביעת עתים. ובילקוט תהילים³⁴: "העושה תורתו עתים, הרי זה מפר ברית שנאמר 'הפרו תורתך, עת לעשות לה' (בסירוס הפס')". אמר ר' אלעזר: מה התינוק הזה מבקש לאכול בכל שעות היום, כך האדם צריך להיות יגע בתורה בכל שעות היום!" ונראה שזו גם דעת הגמ'³⁵ הלומדת מהפסוק "ודברת בם", "שכל השח שיחה בטלה עובר בעשה שנאמר ודיברת בם – בם ולא בדברים אחרים."

דעת השו"ע

ועל מנת לבאר מתוך כל אוצר הדעות את ההדרכה הנכונה שעל פיה יש לנהוג, יש להקדים ולראות את דברי השו"ע בפשטות לשונו, ומתוכם לנסות לברר את הדעה שהוכרעה להלכה.

בשו"ע³⁶ כתב:

"כל איש ישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר... וחייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה, ובשעת הדחק אפילו לא קרא רק ק"ש שחרית וערבית, לא ימוש מפוך קריין ביה".

³² ד"ה "צא ובדוק"

³³ בשבת בדף ל"א.

³⁴ ילקוט תהילים, רמ"ז תתע"ח ובמדרש שמואל(בובר) פרשה א'

³⁵ ביומא י"ט

³⁶ יו"ד רמ"ו א'

ונראה, שיש להסתפק בהבנת דבריו "בשעת הדחק". האם כוונתו למקרה כשהאדם אנוס, ואין לו פנאי ללמוד, כי עוסק בפרנסתו למחייתו וכדו', ואז די לו להסתפק בתלמוד תורה של ק"ש ערבית ושחרית, ויצא בזה ידי חובה של מצוות לימוד תורה, וכל זה מדובר במקרה שעוסק רק כפי צורכו, אבל אם יש לו זמן ומבטל אותו לריק ולבהלה, מוחזק כמי שביטל עשה של לימוד תורה? (ונראה שכך דעת הגר"א בביאורו שם³⁷) ולגבי הלשון של "לקבוע לו זמן" – אפשר לאמר שנמשך בלשוננו אחרי לשון הרמב"ם. או שדעתו היא כפי שהסברנו באחת האפשרויות בדעת הרמב"ם, שבמלה לקבוע, אין הכוונה שרק ב"עיתים הקבועים" יש לו ללמוד, אלא שחייב ללמוד בכל זמן, ובעיתים הקבועות לא יבטלם אפילו בעבור כל הון שבעולם כמו שאכן כתב השו"ע³⁸, וז"ל: "אחר שיצא מבית הכנסת, ילך לבית המדרש, ויקבע עת ללמוד, וצריך שאותו עת יהיה קבוע שלא יעבירונו אף אם הוא סבור להרויח הרבה". (ועיין בפתחי תשובה³⁹ שמביא דעה זו לגבי מי שהפסיד זמן לימודו הקבוע, וכן במשנ"ב⁴⁰ שמביא מעשה בשם הירושלמי על אדם שבשביל קביעות לימודו הסכים לוותר על הרווחת ממון)

ויש גם אפשרות לאמר שדברי השו"ע הם כפשוטם, כלומר: שהמצווה היא רק לקבוע עתים קבועות לת"ת ביום ובלילה, וכל שאר היום רשאי להתבטל מתורתו, כפי שמסביר הש"ך⁴¹ שבאמת סבר כדעת ר' יוחנן⁴², ואע"פ ששם הוסיף ר' יוחנן ש"דבר זה אסור לאומרו לפני עמי הארצות", כנראה סבר השו"ע כדעת רבא המובאת שם, שסובר ש"מצווה לאומרו לפני עמי הארצות", וכן הביא ב"באר היטב"⁴³ את דעתו של הש"ך.

ועוד יש לעיין בדברי השו"ע שאם נאמר שאכן סבר שעצם המצווה היא רק קביעת עתים, אז מדוע כותב שאדם שקרא ק"ש אחת ביום ואחת בלילה יצא ידי חובה רק בשעת הדחק, הרי לפי

³⁷ ס"ק ה' וכן דעת הגר"א מובאת בקול אליהו (א' א'), ובביאורו על משלי (פרק א' פסוק ט') "וכן התורה והמצוות הן תכשיטים להראש והגוף וכל עיני התורה הן אור אחד ומצווה ללמוד בכל זמן, אבל המצוות אין נוהגין אלא כל אחד בזמנו"

"שבתורה צריך האדם להגות יומם ולילה תמיד ולכן אמר לא תשכח". (בפרק ג' פס' א). "וכי המצוות אינן בכל זמן אלא כל אחד בזמנו אבל התורה הוא בכל עת וזמן כמ"ש, והגית בו יומם ולילה, לכן אומר אל תעזבו כלל" (פרק ד' פס' ב')

³⁸ באו"ח סימן קנ"ה

³⁹ רמ"ו ס"ק א'

⁴⁰ ס' קנ"ה ס"ק ה'

⁴¹ שם ס"ק א'

⁴² במנחות צ"ט:

⁴³ רמ"ו ס"ק א'

הבנה זו בדבריו, באופן עקרוני יוכל אדם לקבוע לו לכתחילה את עתיו לתורה בזמן ק"ש של ערבית ושחרית?⁴⁴

מקור נוסף להבנת דברי השו"ע אולי נמצא מתוך עיון בדבריו ב"בית יוסף"⁴⁵ – בשאלה: מדוע אין לברך ברכה אחרונה אחרי לימוד תורה? ז"ל – "ולי נראה דאפילו אם היו מברכים לאחר המצוות, לא קשיא, דכיון דמצוות הגיית התורה היא כל היום וכל הלילה, ואין שעה שאינו חייב לעסוק בתורה, לא שייך לברך עליה" (כי ברכה בסוף המצווה משמע ממנה שהסתיימה המצווה, ומצווה זו אינה מסתיימת כי החובה עליה תמידית). ומשמע מדבריו פה שסבר כמו דעתו של ר' ישמעאל במנחות, שאין רשאי להיבטל מהתורה כלל.

מכל מקום, דעתו אינה חד משמעית, כי עדיין ניתן להבין כפשטות לשונו בשו"ע. וגם אם נאמר שיש סתירה בין ה"בית יוסף" לשו"ע, מסתמא שההכרע כשו"ע. (ועיין באחרונים שדנים בכללי הפסיקה במקרים אלו).

ומכל האפשרויות הנ"ל בהסברת דברי השו"ע, נראה שאין בידינו לקבוע באופן חד משמעי את הכרעת דבריו. שהרי ניתן להעמיד שסובר שהחיוב הוא תמידי, ומאידך גיסא ניתן לאמר שכוונתו היא כפשטות לשונו שהחיוב הוא עצם קביעת העתים בלבד.

דרכים נוספות להבנת דברי השו"ע

ועוד יש לחזור ולעיין בדעת הרמב"ם, ודרכה לברר את דעת השו"ע.

הרמב"ם לא כתב כלל על האפשרות בשעת הדחק לצאת יד"ח דרך ק"ש של ערב ובוקר, ותוספת זו בדברי השו"ע היא מדברי ההגהות מיימוניות בשם הסמ"ג על הלכות תלמוד תורה.⁴⁶ וניתן להעמיד גם בדבריהם שאינם חולקים על הרמב"ם, אלא סוברים כמוהו שהחובה היא בכל עת, רק שמסבירים מה יעשה אדם שדחוק בזמנו כל כך משום פרנסתו עד שאינו יכול ללמוד תורה כלל, ויוצא ידי חובה בק"ש ביום ובלילה. וכדברים אלו הביא הריטב"א⁴⁷, ז"ל – "הא דאמרינן שאיבעי פטר נפשיה בק"ש שחרית וערבית ונפיק מחובת והגית בו יומם ולילה, היינו בדלא אפשר ליה טפי, שצריך להשתדל קצת היום

⁴⁴ ועיין ברכות י': "הקורא מאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, ועיין תוס' שם ד"ה "גדול הקורא" ובדברי המאירי והרשב"א שם ובענף יוסף על עין יעקב.

⁴⁵ או"ח ס' מ"ז ד"ה "כתוב בתשובות הרשב"א"

⁴⁶ שם א', ח'.

⁴⁷ בדברים ח'.

בפרנסתו, הא לאו הכי לא מיפטר כדאיתא במנחות צט"ו⁴⁸: ואולי יש לאמר שכך סבר גם בשו"ע כדעתם, ובזאת יתיישבו דבריו עם מש"כ בבית יוסף⁴⁹ שהחיוב הוא תמיד.

ואולי יש למצוא סימוכין להבנה זו ברמב"ם ממקום אחר לגמרי – שהרי בהמשך⁵⁰ כותב הרמב"ם "עד אימתי חייב אדם ללמוד תורה? עד יום מותו, שנא' ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך. וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח", ואם נאמר שהסיפא של הלכה זו מחוברת לרישא, ועניינה לבאר מדוע עליו ללמוד תורה כל יום עד יום מותו – כי כל יום שלא ילמד בו תורה יגרום לו לשכח תורתו, אז לא ניתן לחדש מהלכה זו דבר, הרי ניתן יהיה לאמר שהרמב"ם מדבר על החובה ללמוד תורה כל יום, אבל לא כל היום. אבל בחלק מהמהדורות(מובא גם במהדורת פרנקל) נכתבה ההלכה בצורה כזו שאחרי הדברים שנאמרו ברישא יש סיום, ואז הרמב"ם אומר דבר שלא קשור לדבריו לפני כן: "כל זמן שלא עוסק בתורה הרי הוא שוכח", וכוונתו במילים "כל זמן" הכוונה ממש כל רגע ורגע שלא יהא עוסק בתורה (אלא אם כן אינו יכול מחמת אונס) גורם לעצמו לשכוח לימודו, ומתחייב. ונראה אולי לדייק גם כן משינוי לשונו שאם הסיפא מוסבת על הדברים ברישא, היה צריך לנקוט בלשון "כל יום שלא עוסק..." ומדנקט כל זמן משמע כפשוטו כל זמן ממש, וצ"ע עוד.

כנזכר לעיל הבנת דברי הרמב"ם והשו"ע שנויה במחלוקת, ומחלוקת זו נמשכת עד לשיטות האחרונים שדנו בנושא, עם זאת ננסה להביא מספר הצעות לתשובות על השאלות שנשאלו לעיל לפענ"ד, ותן לחכם ויחכם עוד.

שיטות האחרונים

רבי איסר זלמן מלצר בספרו "אבן האזל" מוכיח מדבריו של הרמב"ם ב"הלכות מלכים", שאכן אין חיוב על כל אדם (כולל ת"ח) לעסוק בתורה כפי כוחו, אלא המצווה היא כמו פשטות הלשון בשו"ע לקבוע עיתים לתורה למרות שדבריו מעט צריכים ביאור.

⁴⁸ אבל דעת הגר"א שלא כדבריו שהרי כותב על דברי ההגהות המיימוניות (פ' א' הלכה ח') שדבריו הם לא כדעת הר"ן שסובר שיש ללמוד תמיד, משמע שלדעת הגר"א אכן ההגהות מיימוניות והר"ן (בנדריים ח') חלוקים ביניהם, אבל דבריו אינם תואמים את דבריו בשו"ע (ביו"ד רמ"ו ס"ק ה'). וצ"ע לעמוד על דברי קודשו. וסיוע לדבריו אולי יש בדברי ה"לחם משנה" שאומר שהרמב"ם לא סובר כשיטת הסמ"ג שמביא ההגהות מיימוניות שהרמב"ם מדבר על קביעת עיתים למשך שעותיים לפחות, והסמ"ג מדבר אפילו על הזמן המועט של ק"ש ערב ובוקר, ולא ברור מהיכן הביא את השיעור של שעותיים בדברי הרמב"ם, הרי הרמב"ם לא כתב כן כלל, ואולי מקור דבריו ע"פ מדרש תנחומא בשלח סימן

כ' ודוק'

⁴⁹ או"ח מ"ז

⁵⁰ שם ג', י'.

"אלא יהיה עסוק" – יש לדקדק במה שכתב הרמב"ם דין מיוחד במלך שדבקו הכתוב בתורה יותר משאר העם שנאמר "כל ימי חייו", ולכן חייב לעסוק בתורה יותר משאר העם, וקשה שבהלכות ת"ת⁵² כתב הרמב"ם – "עד אימת חייב ללמוד תורה? עד יום מותו.. ומבואר בזה דין לכל אדם מישראל, ונראה דכאן אנו דנים באיסור המלך לשנות אף שרוצה להתענג בשתייה.. וזה אינו אלא במלך, אבל הדיום מותר לו להתענג אף שזה יגרום לו לביטול תורה בהכרח ע"י השכרות, ולהדיום אסור לבטל תורה בלי כל סיבה שאז אם מסיר ליבו מהתורה, עובר על "ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך", ועוד הרבה פסוקים מחיוב ת"ת".

ויש לדייק בדבריו שדווקא להיבטל בלי שום סיבה אסור, אבל להיבטל ע"מ להתעסק בדברים שאינם מוגדרים כצורכי גופו ונפשו מותר, וצ"ע על דבריו – שהרי באיזה מקרה ניתן להעמיד את ההגדרה של להיבטל בלי שום סיבה, שהרי גם כשאינו עושה כלום, יוכל לאמר שזו הנאתו בכך שיושב בטל, ומה גרע מאותו אחד ששותה לשכרותו שזו היא הנאתו? ואולי יש לחלק בין הנאה שבאה ע"י מעשה לעומת הנאה בסתם, ודחוק.

מכל מקום משמע מדבריו מפורשות שאין חובה שלא להנות מתרבות פנאי וכדו' יותר מכפי צרכו.

ומצאתי בדבריו של הראי"ה קוק זצ"ל גם מעין דברים אלו:

וז"ל⁵³ – "אע"פ שביטול תורה עון גדול הוא, נראה דכוונת העניין הוא, שבאמת חיוב שקידת התורה אי אפשר להיות ניתן על זה מידה מצומצמת לכל אדם שהרי יש לכל אדם רשות להיות עוסק במשא ומתן וקנות נכסים וקנינים אפילו יותר מידי הכרח סיפוקו ואין בזה משום ביטול תורה. אלא שיש אדם שיש בו תכונות שלפי מדרגת נפשו ראוי לתקן, ותיקון הוא דוקא ע"י תורה. כי התורה מכשרת את האדם להיות צדיק וישר, ולפי אותה המידה שמוטל עליו מצד טבע נפשו, לתקן את מידותיו עליו לעסוק בתורה כדי שיתקן עצמו ע"י התורה"⁵⁴.

ואולי אף יש לחזק דברים אלו בדבריו של המאירי⁵⁵, וז"ל: בירושלמי אמרו במה מענגו, מר אמר בשינה ומר אמר בתלמוד תורה ולא פליגי כאן בת"ח כאן בבעל בבית. ופירשו בה רבותי שהתלמיד מענגו בתלמוד תורה ובעל הבית בשינה, ואני אומר היפך הדברים שהתלמיד ששונה כל השבוע מקיים בשבת עונג שינה עכ"ל. ומבואר שהשינה והמנוחה מלימוד תורה אינה בגדר ביטול תורה אף שיכול ללמוד באותה עת, ואולי יש לדחות, שאין מכאן ראייה שהרי

⁵¹ שם ג', ה' – ו'

⁵² פרק א' הלכה י'

⁵³ בעין אי"ה ברכות א' פרק א', ל'

⁵⁴ וכן כתב באגרות משה (יו"ד חלק ד' סימן ל"ו, ד"ה "מעלת כבוד ידידי...") שפסק בתשובה שאין צריך לצמצם פרנסתו כפי ההכרח בשביל ללמוד תורה.

⁵⁵ בשבת, קי"ח ע"א.

שינה בשבת מצווה היא, וידוע מהאר"י הקדוש שישן שתיים ושלוש שעות בצוהרי-שבת(כפי שמעיד תלמידו), ולכן מצוה שאני, ומותר להיבטל מתורתו לשם שינה בשבת שהיא גופא מצווה.

ובזאת באה על מקומה השאלה האם מותר לו להתפרנס ביותר מכדי מחייתו לצורך הנאתו? והדברים ברורים להדיא מדברי הפסוקים שרשאי לעשות כן, ומכל מקום ודאי שאין זו מידת חסידות – שהרי דבריו המפורשים של הרמב"ם עודם עומדים בעינם - "שמי שנשאו ליבו לקיים מצווה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה לא יסיח דעתו לדברים אחרים ולא ישים על ליבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת.⁵⁶

ועוד דמלשונו הסתומה של המשנ"ב קשה להגיע להכרעה מוחלטת בנושא, וז"ל⁵⁷ - "שלא יעברנו, דעיקר מצוות תלמוד תורה אין לה שיעור וחיובה הוא כל היום כל זמן שיש לו פנאי וכדכתיב לא ימוש ספר התורה הזה מפיק, וכשיש לו פנאי והוא מבטל מלימודו הוא קרוב למה שאמרו חכמינו ז"ל על הפס' כי דבר ה' בזה זה שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק ואמרו חכמינו בירושלמי⁵⁸: רבי חילקיה בשם רבי סימון אומר העושה תורתו עיתים(רוצה לאמר שאינו לומד אלא בעיתות מיוחדות שיש לו אף שיש לו פנאי ללמוד יותר) הרי זה מפר ברית" ומדקדוק בלשונו - "קרוב למה שנאמר..". משמע שאין איסור גמור בדבר, מכל מקום ברור שראוי רצוי ונכון לנהוג כן. (ואע"פ שבח"ח על התורה⁵⁹ למד מהסיפור במנחות על בן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל שיש איסור להתעסק בחכמה שאינה תורה, מכל מקום דבריו במשנ"ב מכריעים)

לעומת דעות אלו, היו שכתבו דברים מעט שונים בנושא זה⁶⁰, בשו"ת "דברי יציב"⁶¹ פסק שהחויב להתעסק בתורה הנו תמידי, וע"כ צריך האדם לסדר זמנו באופן כזה שכל שעותיו יושקעו בלימוד התורה, ורק בזמנים שיהיה זקוק לדברים למטרת העמדת גופו או בריאות נפשו וכדו' רשאי להיבטל.

ומוסיף שם שרק אם קורה שפעם בתקופה, באקראי, מבטל מן התורה לדבר שאינו צורכו אין בידו עוון.

⁵⁶ הלכות ת"ת ג', ו'

⁵⁷ בסימן קנה' ס"ק ד'

⁵⁸ סוף פרק ט' דברכות

⁵⁹ במעשי למלך(פירוש הח"ח על התורה)

⁶⁰ ועיין בפירוש האו"ח על התורה (ספר דברים פרק כ"ב פסוק י"ג בסוף פירושו לפסוק..)

⁶¹ בחלק או"ח סימן ר"מ פסקה ד'

ראוי לציין גם מה שמביא ה"דברי יציב" בשם האחרונים, שהקשו מדברי רשב"י במנחות, שכותב שאפשר לצאת ידי חובה של תלמוד תורה בק"ש בערב ובבוקר על דברי רשב"י⁶² "אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה... תורה מה תהא עליה, אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתן נעשית ע"י אחרים, שמשמע שעסק התורה צריך להיות בתמידות(מהלשון תורה מה תהא עליה, ודאי שאין להסתפק בק"ש ערבית ושחרית), ותירץ שם, שמה שכותב רשב"י במנחות מדבר על אדם שכלכך טרוד במלאכתו, עד שאין לו פנאי כלל לעסוק בתורה, ולכן מחמת אונסו נאלץ הוא לצאת ידי חובה בק"ש ערבית ושחרית, אבל אם היה לו זמן פנוי, ודאי שהיה מחוייב לתורה(וכן משמע בפשיטות לשון הבית יוסף כפי שהבאנו).

ובשם החזו"א הביאו שמשך הזמן שמוותר לו להיבטל מלימודו באופן רצוף הוא עשר דקות (ולא ברור מה מקור הדברים. ובמקום אחר⁶³ כתב, "כל רגע שמבטל מלימודו בלי סיבה מוכרחת, גדול עונו מנשוא, ומאוד הפליגו בעוון הזה ואמרו שבזה העוון אבדה הארץ". וכיוצא בזה מובא בספר בשם הג"ר קנייבסקי⁶⁴ שאם במשך הלימוד הוצה מעט לנפוש, הדבר מותר, ואין זה בגדר ביטול תורה, והאיסור לדבר דברים בטלים, אין הכוונה לאסור לדבר אפילו תיבה אחת מה שאינו דברי תורה שזה אינו אלא לבעלי מדרגה גדולה, כמו שאמרו על הגר"א שאמר בשעת פטירתו כמה רגעים ביטל מן התורה, אבל אצלנו לא כן".

אבל נראה, שהדברים כפי שמובאים ב"אבן האזל" ו"באגרות משה" וכן בכתבי הראי"ה קוק מכריעים דברים אלו.

בתוך דברים אלו יש לציין שלכל הדעות יש לנהוג לפי פשטות לשון השו"ע⁶⁵ הכותב שעל כל פנים צריך האדם לקבוע לעצמו זמן שיהיה קבוע, שלא יעברנו אף אם סבור שירוויח הרבה⁶⁶.

בסיכום הדברים נראה, שאכן אין חובה לעסוק בתורה באופן קבוע כפי כוחו, ובאמת מעיקר הדין רשאי אדם להסתפק בקביעת עתים לתורה בלבד, מי מעט ומי הרבה, ובלבד שיכוון לבו

⁶² ברכות, ל"ו ע"ב.

⁶³ אגרות החזו"א סימן קע"ג אות כד'

⁶⁴ אורחות יושר סי' ב'

⁶⁵ באו"ח סימן קנ"ה סעיף א'

⁶⁶ ועיין במשנ"ב שם בס"ק ה' ובבאור הלכה.

לשמים. ועל אף הדעות המחמירות בנושא, כפי שהבאנו, נראה שהעיקר להלכה כמו השיטות המקלות. ופוק חזי מאי עמא דבר.⁶⁷

בירור גדר המצווה מצדה הרעיוני

מכל מקום, עדיין נותר לברר את ההתייחסות הראויה למצווה זו לא רק מהצד ההלכתי היבש בלבד, אלא גם מצדה הרעיוני, שגם הוא משפיע על הגישה המעשית, וראוי לתת מענה לאותן שאלות שהזכרנו לעיל: איך התורה מצפה(אפילו לא כדין גרידא) מהאדם לעמוד בדרישות כל כך גבוהות, ועוד שהרי רואים עין בעין שאין הציבור יכול לעמוד בתביעה זו, וגם אם נניח שכן היינו מצליחים לעמוד במשימה זו, היה הדבר יוצר לחץ גדול על האדם ומונע את שמחת החיים וטבעיותם?

וראוי לברר דברים אלו, תחילה ע"י שנביא את דבריהם של התוספות⁶⁸ המקשים על דברי הגמ'⁶⁹ האומרת ששואלין את האדם בשעת פטירתו "נשאת ונתת באמונה"? ומשמע שזו השאלה הראשונה שנשאל בדיון, ולעומת זאת והגמרא במקום אחר⁷⁰ אומרת – "אין תחילת דינו של אדם נידון אלא על ד"ת שנאמר פוטר מים ראשית מדון", ומשמע שנשאל בראשונה על עסקו בתורה!?

תירוצים שונים נאמרו על סתירה זו.

ה"תוספות" במקום עונים שני תירוצים:

1) שהגמ' בשבת מדברת על אדם שעוסק בתורה, רק שלא קבע עתים לתורה, ולכן נידון בתחילה על משאו ומתנו, שהרי סוף סוף עסק בתורה רק שלא בקביעת עתים, ולכן דינו לגבי לימוד התורה אינו כה חמור, ונידון תחילה על משא ומתן באמונה. תרוץ זה צריך עיון שהרי הדרישה היא מהאדם לקביעת עתים מסויימות כמפורש בלשון הגמרא ובראשונים. (וכן משמע מלשון השו"ע⁷¹ שצריך דווקא עתים קבועות), ועיין בחידושי מהרש"א⁷² שמקשה על תירוץ זה עוד.

⁶⁷ ואע"פ שבנפש החיים (שער ד' פרק כד') כתב דברים חריפים על שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, צ"ע אם דבריו הם הוראה הלכה למעשה, וגם אם נאמר שאכן כך, נראה שנשען על דעת רבו (הגר"א) שכפי שהבאנו לעיל ג"כ סובר כך, ועדיין יש לאמר שיש לסמוך על הדעות המקלות אף לכתחילה.

⁶⁸ במסכת סנהדרין דף ז'. ד"ה "אלא על ד"ת"

⁶⁹ שבת ל"א, ע"ב.

⁷⁰ בסנהדרין, ז' ע"א. וכן בקידושין, מ' ע"ב.

⁷¹ או"ח קנה' סעיף א'

(2) שהגמ' בשבת מדברת על השאלות ששואלים את האדם בשעת הדין, ובאמת לגבי סדר שאילת השאלות, השאלה על משא ומתן באמונה קודמת לשאלה על קביעת העתים, אבל לגבי העונש שיקבל אחרי קביעת הדין, קודם העונש על ד"ת לעונש על משאו ומתנו⁷³. גם תירוץ זה מעט קשה שהרי לכאורה, מדוע יש לחלק בסדר בין השאלה בדין לבין ביצוע גזר הדין, ואם התחיל בסדר מסויים משמע שיש עניין בסדר זה ומדוע ישנהו לבסוף?

(3) הגר"א⁷⁴ תירץ שאין כלל סתירה בין הגמרות, והגמ' בשבת גם סוברת שתחילת דינו של אדם הנה על ד"ת, ומהלשון "שואלין אותו נשאת ונתת באמונה" משמע כך, שהרי לפני כן נאמר ש"אמונת זה סדר זרעים" הנשיאה ונתינה באמונה היא בעצם התביעה לעסוק בסדר זרעים שזהו גם לימוד תורה, ויוצא שגם מגמ' זו משמע שנידון תחילה על לימוד תורה. ואל יקשה לך מכך שמיד אח"כ מובאת השאלה "קבעת עיתים לתורה", ולכאורה מיותר שהרי כבר שאלוהו בדבר, אלא שכאן שואלים אותו על החובה לקבוע עתים שלא יבטלן לעולם גם לא לצורך גדול כמובא בשו"ע⁷⁵. מכל מקום, דבריו מעט דחוקים, שהרי בירושלמי⁷⁶ מפורש שהביאור של "אמונת זה סדר זרעים הוא "שמאמין בחי עולמים וזרע" ודוק'.

(4) ר' צדוק הכהן⁷⁷ מתרץ את הקושי בדרכו המיוחדת- שאכן אין סתירה בין המקורות, וגם הגמרא בשבת מדברת על עסק התורה כתביעה הראשונה מהאדם, והשאלה של "נשאת ונתת באמונה" היא בעצם השאלה – האם בטחת והאמנת שה' יתברך זן ומפרנס לכול ודואג לכל- מחסורך, ומתוך אמונה זו עסקת בפרנסה באמונה מעט בלבד על מנת להקדיש את שארית הזמן לתורה?⁷⁸

דבריו אכן נפלאים, אומנם קשים, שא"כ, למה נצרכת השאלה בהמשך הגמ' "קבעת עתים לתורה"? הרי ממילא היוצא מדבריו, שעל האדם לעסוק כפי צורכו במלאכה ולהקדיש את יתר יומו לתורה! ואולי יש לאמר דבריו על דרך הדרוש בלבד. וצ"ע.

⁷² חידושי מהרש"א על סנהדרין ז'.

⁷³ וכן תירצו התוס' בקדושין מ': ד"ה "אין תחילת דינו", וכיוצא בזה תירץ במשנה הלכות, חלק ח' סימן רמ"ז

⁷⁴ בספר גנוזות הגר"א, בחידושי על שבת ל"א.

⁷⁵ או"ח סימן קנ"ה סעיף א'

⁷⁶ מובא בתוס' שבת ל"א. ד"ה, "אמונת זה סדר זרעים"

⁷⁷ פרי צדיק, שמות ד', וכן שם בויקרא ו'

⁷⁸ כמובא בגמרא בקידושין פ"ב. "ר' מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקייה וקלה, ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות, שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכול לפי זכותו וכן בר"ה "מזונותיו של אדם קצובין לו וכו'".

מכל מקום נראה שיש ליישב את הסתירה עפ"י דברו של המהרש"א⁷⁹, וז"ל – "ניראה לי לאמר דלא קשה מידי דהכא (הגמ' בסנהדרין) איירי במי שאפשר לו ללמוד ותלמודו מוצלח ואינו למד, ה"ל תחילת דינו על ד"ת שלא למד כדבעי ליה ללמוד, אבל התם (הגמ' בשבת) מיירי במי שאי אפשר ללמוד שאינו מוצלח כדאמרינן אדם אחד מאלף מצאתי אלף נכנסין למקרא וכו' ואין מצליח רק אחד מהן להוראה ועל כן עיקר מעשיו במשא ומתן ובשעה אחת קבוע לו חייב ללמוד, ועל כן תחילת דינו על משא ומתן שהם עיקר מעשיו ואח"כ שואלים לו אם קבעת עיתים"

ויוצא מדבריו חידוש גדול - שמשמע שהחובה לעסוק בתורה אינה שווה בין כל אדם ואדם, אלא תלויה בהכשרה הנפשית – כלומר שישנם בנ"א שאינם בנויים להיות לומדי תורה בהתמדה גדולה מטבע יצירתם, ולכן ראוי לו לאותו אדם לשים את עיקר עסקו דווקא במלאכה, ולא בהתמדת התורה יומם וליל, וממילא התביעה של הקב"ה מהם היא שיעשו את מלאכתם על הצד הטוב ביותר, ורק משנית לה התביעה על עסק התורה. וכיוצא בזה מצאנו בגמ'⁸⁰ "כל תלמיד חכם שלא ראה סימן נאה במשנתו חמש שנים, שוב לא רואה",⁸¹ וכשאנו רואה סימן נאה בלימודו, עליו להכיר שנפשו אינה שייכת לעיסוק התדיר בתורה, אלא למקצועות אחרים, כדמצינו בעובדא דרב.⁸² "א"ל רב לאיבו בריה טרחי בך שמעתא ולא מסתייע מילתא תא אגמרך מילי דעלמא וכו'" (פירוש – השקעתי בך בתורה ואני רואה שאין הד"ת מתיישבים בך כראוי, , על כן בא ואלמדך מקצוע אחר), וכן מצינו בגמ'⁸³ בדבריו של ר' נהוראי האומר "מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה", והקשו האחרונים⁸⁴ הרי לעיל⁸⁵ נאמר - אמר ר' מאיר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות קלה ונקייה – משמע שכן יש ללמד את בנו אומנות, ועוד קשה שהרי הגמ'⁸⁶ אומרת, שהוא ר' נהוראי הוא ר' מאיר, וקשיא ר' מאיר אדר' מאיר. ותיצרו שכהוראה כללית לכל הציבור אומר ר' נהוראי שיש ללמד את בנו אומנות, אבל

⁷⁹ בחידושו לסנהדרין ז'.

⁸⁰ בחולין, כ"ד ע"א.

⁸¹ הרע"ב מביא בפירושו למשנה (אבות ה', כד') בן חמש למקרא בן עשר למשנה וכו', שהסיבה להמתנה של חמש שנים היא שהמשנה קובעת שחמש שנים זה זמן המעבר בין דרגה לדרגה בהתפתחות האשיות אצל האדם בבנין התורה

⁸² פסחים, קי"ג ע"א

⁸³ קידושין, פ"ב ע"א

⁸⁴ הפני יהושע ועוד.

⁸⁵ שם, פ"ב ע"א.

⁸⁶ בעירובין, י"ג ע"א.

לבנו באופן פרטי הורה שלא ללמוד אומנות שכן אמד את תכונת נפשו של בנו וראהו שמוכשר לעסוק בתורה שלא כמידת ההמון.⁸⁷

היוצא מכל האמור הוא שעניין גדר חובת לימוד תורה הוא דבר המשתנה בין ת"ח הצריכים לשים כל עמלם בעסק התורה ולעסוק בפרנסה רק כדי מחייתם, ובהיותם פנויים מעבודתם עליהם להקדיש כל זמנם בתלמוד תורה, לבין בעלי בתים או שאר אנשים שע"פ תכונת נפשם קרובים יותר לחיי המעשה, ועליהם להקדיש רוב זמנם ועמלם דווקא בעסק הסחורה ולדאוג שיעשו דבר זה באופן הטוב והישר ביותר.

ובאמת שכך, שאותו חילוק המובא לעיל בשם המהרש"א מביא הראי"ה קוק⁸⁸, ואלה הם דבריו שם:

" וכאשר חובת תלמודה של תורה הקבוע הלא הוא נלמד מושננתם שיהיו דברי תורה מחודדין בפ"ך שאם ישאלך אדם דבר שלא תגמגם ותאמר לו, כדאי' בקדושין דף ל', וכד' הר"ן⁸⁹, שמזה באה חובת השקידה בתורה, ללמוד תמיד יום ולילה, לפי כחו, שבאמת דבר זה יכול להתקיים רק ע"י תלמידי חכמים העוסקים בתורה בקביעות שהם שמים לילות כימים בעסק התורה, מה שאין כן במעמד התורה אצל האנשים שהם עסוקים בדרך ארץ, שהם נתבעים בעיקר על קביעות עתים לתורה, כמבואר בשבת⁹⁰, בכלל השאלות של יום הדין, ובחילוק של אלה שני הסוגים, מתישבת קושית התוס'⁹¹, דאמרינן התם אין תחלת דינו של אדם אלא על דברי תורה, ואילו בשבת שם אמרינן ששואלין לו נשאת ונתת באמונה בתחלה. . ולע"ד דבאמת צריך לבאר דהסוגיות עוסקות בשני סוגי אנשים, אצל בע"ב העוסקים וטרודים בדברי משא ומתן, להם דיה החובה של קביעות עתים לתורה, ע"כ אצלם שעיקר מעמדם בעולם הזה הוא המו"מ שואלין נשאת ונתת באמונה, ואח"כ קביעות עתים לתורה, מה שאין כן תלמידי חכמים הקבועים בתורה

⁸⁷ ואל תיקשי לך מדברי החת"ס בחידושו (על סוכה לו' ד"ה "הדומה לכושי") שמעמיד את דברי ר' נהוראי לזמן הגלות ועוד שסובר שכל מחלוקתם של רשב"י ור' ישמאל (בברכות לה:;) הינה בזמן גלות ישראל מארצם, שהרי משמע מפשטות הלשון בגמ' שדברי רשב"י נאמרו גם בהיות עמ"י בארצו שהרי, רשב"י היה בא"י באומרו דברים אלו, ועוד שהרי אומר שהדברים מדברים בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, ואיך ניתן לאמר שעושים רצונו שהינם בגלות, הרי מעצם היותם בגלות מוכח כמאה עדים שאין עושין רצונו של מקום שהרי מפני חטאנו גלינו מארצנו, וגלות באה לעולם על ע"ז ג"ע שפיות דמים ושמיטת הארץ(אבות ה), ועוד שעצם השוואתו את עבודת האדמה למצוות בגופו כהנחת תפילין לא ברורה לע"ד, שהרי היכן מצינו בפוסקים, (אפילו אותם אלה שידועה דעתם על גודל מצוות ישוב א"י והעינינים היוצאים ממנה) שכתבו שכל שאינו עובד אדמה בא"י מבטל מצווה..

⁸⁸ וצ"ע על דבריו, ואולי יש לאמר שנתכוון באופן הזה שכללות האומה בא"י בהיותה עוסקת גם בעבודות חומריות ומעשיות מקיימת מצווה, וכשמגיעים לא"י גם אותם סדרי חיים לאומיים המצויים באומה מקבלים תוקף קדושתו (כמבואר באורות התחייה סעיף כ"ז)

⁸⁹ מאמרי הראי"ה ע"מ 198 "על חובת תלמוד תורה", וכן מביא בשו"ע הרב לבעל התניא פרק ג' הלכה ג' – ד'

⁹⁰ בנדרים, ח ע"א.

⁹¹ דף ל"א.

⁹¹ סנהדרין דף ז' ד"ה "אלא". וכ"ה בקדושין דף מ' ד"ה "אין"

שהם מקיימין בדיוק את החוקה של ושננתם, שיהיו דברי תורה מחודדין בפיך, בעסקם בתורה יום ולילה, בלא הפסקה רק בקביעות גמורה כפי כחם, לא שייך לשאול אותם בענין משא ומתן שהם אינם עסוקים בו, ולא שייך לומר להם קבעת עתים לתורה, שהם לא יוכלו לצאת כלל ידי חובתם בקביעות עתים, ועליהם אמרו חז"ל כל הקובע עתים לתורה ה"ז מפר תורה...
...וטעם ההקדמה של פרעון להדין בזה הוא משום הא דקיי"ל⁹², מוסביביו נשערה מאד, מלמד שהקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה, או מרבה ונורא על כל סביביו, ומבואר מזה שמדת הדין מדקדקת על הגדולים הרבה יותר ממה שהיא מדקדקת על האנשים הפשוטים, ואם נבא לדון מהו טעם הדבר שסוף כל סוף לקתה מדת הדין, וכי בשביל שהוא נתקדש יפסיד. והלז שלא נתקדש כ"כ ירויח בויתור, וגם איך יצוייר ויתור, שהרי סמוך למאמר זה נאמר שם מאמרו של רבי חנינא כל האומר הקב"ה ותן כו', ופשוט הוא שהטעם איננו מטעם ויתור אלא מפני שמאחר שלא נתקדש כ"כ לבא למדריגת סביביו לא הרגיש בחוט השערה, ודמי לאונס דרחמנא פטרי', מקרא דולנערה לא תעשה דבר, כמבואר בד' הרמב"ם⁹³ שלמדין מכאן שלא לענוש את מי שנאנס."

מובן מתורף דבריו שיש לחלק בין סוגי האנשים, וחילוק זה נעשה כפי שהזכרנו לעיל מהמבנה האישיותי המיוחד שכל אדם ניחן בו, וכל אדם צריך למצוא את נטיית נפשו המיוחדת ושם לשים את עיקר מבטו ומגמתו, וממילא יידע ששם הריהו עובד את השי"ת כפי כוחו אם בעסק התורה ואם בשאר מקצועות מעשיים(ועיין מוסר אביך פרק ב', ב')⁹⁴

כאן המקום לציין שאין הכוונה בדברים אלו לתת לאדם לגיטימציה לעזוב את לימוד התורה כשמגלה קשיים בלימודו, או שמרגיש נטיית לב למקצועות אחרים. ורק בהתקיימות מספר תנאים ניתן יהיה לאדם לעזוב את העסק הקבוע בתורה ולבחור עיסוק אחר עפ"י תכונת נפשו:

⁹² בב"ק, נ' ע"א.

⁹³ בה' יסודי התורה פ"ה ה"ד

⁹⁴ וכן שמעתי פעם, שמביאים בשם גדולי החסידות על המשנה (באבות ג', ט') "המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה מה נאה ניר זה עליו הכתוב אומר כאילו מתחייב בנפשו" שאם נדייק בלשונה אז נבחין שהמשנה מדברת רק באדם שמהלך בדרך ושונה ממשנתו ופוסק, שמתחייב בנפשו. משמע שדווקא אדם כזה מתחייב בנפשו אבל מי שמלכתחילה לא שנה במשנתו אלא עסק בדברים אחרים בלכתו בדרך, אינו מתחייב בנפשו, כלומר - רק מי שבדרגה כזו שבאופן קבוע מהלך בדרך ובד עוסק בתורה ראוי להתחייב בנפשו בעזבו את התורה לעניני דעלמא, וכל אחד לפום דרגא דילא (ועיין אורות התורה פרק ט' סעיף ז')

1) על אף ש"בוצין בוצין מקטפיה ידיע", וניתן לראות על אדם עוד בהיותו קטן אם הוא נועד לגדלות⁹⁵, מכל מקום אין אנו סומכים על זה לעניין זה, והאדם מחויב לבדוק לאורך זמן שבאמת אינו מצליח לעשות חיל בלימודו, ואינו מוצא בעצמו אהבה לתורה במידה כזו שיוכל להושיב עצמו בלימוד התורה באופן קבוע למשך שנים. (כפי שמוכח מהגמרא⁹⁶ שמדובר על חמש שנות בדיקה) ועיין שם שיש מ"ד שסובר שלוש שנים) וכן רב שבדק שאכן לא מסתייע מילתא בלימוד התורה אצל בנו⁹⁷. – ואומרים בשם הרצי"ה שאמר לתלמידיו שבדורנו צריך לשבת לפחות עשר שנים בישיבה, ואז לעשות את הבדיקה אם נפשי שייכת לתורה או לא, וככל הנראה עם התמעטות הדורות והירידה בהשקעה ובהתמדה בלימוד, הצורך בהשקעת זמן בדיקה ראשוני עולה כי בגמ' מדובר על חמש שנות לימוד נטו, ולא כמו שלומדים היום לצערנו זעיר פה וזעיר שם.

2) אין מדובר בקושי מסוג הקשיים הנורמלים ואפילו המחויבים והנצרכים בלימוד התורה⁹⁸ שהרי כך היא דרכה של תורה, והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים⁹⁹. ועוד דהתורה נקנית בייסורים¹⁰⁰, וחכמה שלמדתי באף היא עמדה לי. אלא מדובר על קושי אמיתי שמופיע באופן תדיר ושגורר אחריו בד"כ לחצים, רפיון כוחות כללי ועצביות למיניהן, שמורות לו שאכן באמת העסק הקבוע בתורה אינו לפי תכונתו.

3) הקביעה כי "אינני מתאים לשבת עוד בישיבה ולעסוק בתורה" חייבת להעשות תוך התייעצויות עם רב, המכיר את האדם במשך תקופת זמן כזו שעל פיה יוכל לאמוד נכונות טענה זו "ואין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים".

4) גם כש"עוזב" הוא את עסק התורה, אין הכוונה חס ושלום לעזיבה גמורה, שהרי כמוכח לעיל כל איש ואיש חייב בתלמוד תורה, אלא על חילוק אחר של זמני יומו וסידור הדברים בצורה כזו שיעסוק במלאכה כפי נטיית לבבו, ועם זאת ישקיע זמנים הגונים ללימוד התורה.

⁹⁵ עיין פסחים ג': "מובטח אני שיהא מורה הוראה בישראל", וכן בתענית ד'. "האי צורבא מרבנן וכו'". ובקידושין כ"ט: "אם בנו זריז וממולח ממנו".

⁹⁶ בחולין, כ"ד ע"א.

⁹⁷ בפסחים, קי"ג ע"א.

⁹⁸ ועיין עין אי"ה שבת א' על דברי הגמ' "כל תלמיד שיושב לפני רבו, ואין שפתותיו נוטפות מור, תכוונה"

⁹⁹ אבות ו', ו'

¹⁰⁰ ברכות, ה' ע"א, ועיין רמב"ם הלכות ת"ת פרק ג' הלכה יב'

5) לצערנו, מצוי מאוד בקרב אנשי המעשה שכשקובעים עיתם לתורה, הדבר נעשה בד"כ בדברים שאינם מצריכים כל כך מאמץ שכלי, כגון עיון שטחי בפרשת השבוע, דף יומי, ספרי הלכה מקוצרים וכדו'. ואין ראוי לנהוג כן, אלא על האדם להשתדל ללמד בזמנים הקבועים לו, לימודי גמרא בהעמקה (כפי מה שדעתו משגת), לימודי הלכה בצורה יסודית, וכן לימודי המחשבה יעשו בצורה עיונית בצורה שתתאים למדרגתו של הלומד. (וודאי שכפי מידת זמנו של כל אדם וצרכיו השונים, ראוי גם להתעסק בלימוד בקיאותי על מנת להקיף שטחים רחבים בתורה ובנוסף לימוד הלכה קבוע בספרי קיצור בכדי לדעת היאך להתנהג באורח חייו)¹⁰¹

סיכום הדברים

לסיכומו של בירורנו בדבר גדר מצוות תלמוד תורה, ניתן לסיים את דברינו בציטוט דבריו של בעל ה"אור שמח"¹⁰² ז"ל:

ונראה לי לבאר, דבאמת כל המצוות המה שווים לפחות שבפחותים ולמשה רבינו ע"ה, דתורה אחת יהיה לכם כתיב¹⁰³, וחיוב המצוה גבול יש לה, כמו נטילת אתרוג בנינוע בעלמא יצא, רק המדקדקים נושאים אותו כל היום וכיו"ב, ונמצא מצוות ת"ת אשר בוודאי אם יבקש האדם טרף ומזון בכ"ז אינו נחשב למפריע מצוות ת"ת, ואספת דגניך כתיב¹⁰⁴, וכן למשל אדם חלוש המזג, וכן כל אחד לפי ההכרחיות שלפי הרגלו, וכן לפי טוהר נפשו של אדם, כי אינו דומה בחיוב ת"ת האיש אשר נפשו מרגשת בשכלה הזך ונקשרה בעבותות אהבה לתלמוד תורה, לאיש אשר כוחות נפשו נרפים ועצלים, לכן איך היה מחוק הבורא לחוק חיוב ת"ת לכל ישראל, ונתן תורת כ"א בידו, ואין לאל יד האנושי ליתן המדה האמיתית לזה, לכן באו חכמים ופירשו לנו גדר מרכזן האמיתי של ת"ת, ק"ש בשחרית, ק"ש בערבית, קיים והגית בה יומם ולילה¹⁰⁵, כיון שלומד קבלת המצווה ואזהרתה בשחרית ובערבית כבר קיים מצוותה, אולם יתר מזה הוא בכללי המצוות אשר נבדלו ונפרדו בזה כל איש לפי ערכו ומהותו, ובוודאי צריך להתעצם בה האדם בכל יכלתו, כי כפלה התורה הרבה פעמים ענין למודה, וצריך האדם להלהיב נפשו לשקוד על דלתותיה, כאשר הרבו לדבר בזה הספרים הקדושים, ולכן אמר¹⁰⁶ והזהרת אתה את החוקים

¹⁰¹ סעיף זה מבוסס בעיקר על דברי המשנה "יפה ת"ת עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון" – הרי לך שגם כשעוסק בדרך ארץ ברוב זמנו, מוטל עליו לכשיעסוק בתורה לעשות זאת ביגיעה.

¹⁰² על הלכות תלמוד תורה לרמב"ם פרק א' הל' ב'

¹⁰³ במדבר ט"ו, כ"ט

¹⁰⁴ דברים י"א, י"ד

¹⁰⁵ מנחות צ"ט:

¹⁰⁶ שמות י"ח, כ'

ואת התורות, ודבר השווה לכולם והודעת כו' ילכו בה ואת כו' אשר יעשון, שבזה אינו שוה, רק כל אחד לפי מה שהוא אדם.

ולכך אמרו¹⁰⁷ הא קמ"ל כיון דאי [בעי] פטר נפשיה בק"ש שחרית וערבית משו"ה חייל שבועה עליה, שזה מה שמחוייב ללמוד בכל כוחו אינו מן החוקים הכוללים סוג הישראלי, ואין זה מצווה פרטית,

ומדברי רבנו נראה דהך דקרא ק"ש שחרית וערבית לאו דווקא ק"ש, רק הגדר הוא קביעת זמן ביום ובלילה, וזה לשונו, ואפילו עני כו' כו' חייב לקבוע זמן ביום ובלילה, שנאמר¹⁰⁸ והגית בו יומם ולילה" עכ"ל.

"מרגיליה בפומיה דרבי מאיר, גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתי תורתי, נצור תורתי בליבך, ונגד עיניך תהיה יראתי."¹⁰⁹

יהי רצון שנוסיף להגביר חילנו בתורה, נזכה ללמוד וללמד לשמור ולעשות, ותמיד נראה לכוון רצוננו למען שמו יתברך, לעשות נחת רוח ליוצרנו בלימוד התורה ובכול.

¹⁰⁷ בנדרים דף ח'.

¹⁰⁸ יהושע א', ח'

¹⁰⁹ ברכות י"ז.